

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

meddelat i Stockholm den 26 januari 2024

Mål nr

Ö 1327-23

PARTER

Klagande

SB

SAKEN

Entledigande av offentlig försvarare m.m.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts beslut 2023-02-14 i mål B 5995-21

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen förklarar att SB har rätt att särskilt överklaga hovrätts beslut att inte byta ut honom som offentlig försvarare.

Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd.

Med ändring av hovrättens beslut entledigar Högsta domstolen SB från uppdraget som offentlig försvarare för CO och utser i stället advokat DB till offentlig försvarare.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

SB har yrkat att Högsta domstolen ska byta ut honom som offentlig försvarare för CO.

CO har beretts tillfälle att yttra sig men har inte avhört.

DB har förklarat sig beredd att åta sig uppdraget som ny offentlig försvarare för CO.

Justitiekanslern och Sveriges advokatsamfund har yttrat sig.

SKÄL

Bakgrund

1. SB är advokat och förordnad som offentlig försvarare i ett mål om grovt bokföringsbrott. Tingsrätten dömde hans klient, CO, för tre fall av grovt bokföringsbrott till fängelse i ett år och beslutade om tre års näringsförbud.
2. Hovrätten har ändrat tingsrättens dom på så sätt att fängelsestraffets längd har bestämts till ett år och två månader. CO har överklagat hovrättens dom.
3. Under handläggningen där avslog hovrätten först en begäran från CO om att få byta offentlig försvarare och därefter en begäran från SB om att få bli entledigad.
4. SB begärde sedan på nytt att få bli entledigad. Han hänvisade till vad han hade anfört i sin tidigare begäran och gjorde bl.a. gällande att han på grund av advokatetiska skäl inte kunde kvarstå som offentlig försvarare. Han

tillade att advokatetiken hindrade att han redogjorde närmare för vissa av de omständigheter som låg till grund för hans bedömning att han måste frånträda uppdraget. Hovrätten har avslagit begäran.

Frågorna i Högsta domstolen

5. En fråga i Högsta domstolen är om en offentlig försvarare har rätt att särskilt överklaga ett beslut om avslag på en begäran om att bli entledigad i en situation där försvararen har begärt att en ny offentlig försvarare ska förordnas eller det i vart fall stått klart att detta har varit utgångspunkten. I målet aktualiseras även frågan vilken betydelse advokatetiska skäl ska ges vid bedömningen av om ett byte av offentlig försvarare ska medges.

Rättslig reglering avseende offentliga försvarare

6. En misstänkt har alltid rätt att biträdas av en försvarare. I vissa fall finns även en rätt till en offentlig försvarare. Det gäller bl.a. den som är misstänkt för ett brott, för vilket det inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i sex månader. (Se 21 kap. 3 och 3 a §§ rättegångsbalken.)

7. En försvarare ska med nit och omsorg tillvarata den misstänktes rätt och i detta syfte verka för sakens riktiga belysning (se 21 kap. 7 §).

8. Rätten kan besluta om entledigande av en offentlig försvarare om behovet av offentlig försvarare upphör eller om det finns något annat skäl för det. Ett byte av offentlig försvarare får beslutas av rätten om det finns särskilda skäl. Om en offentlig försvarare har bytts ut en gång, får ett nytt byte ske bara om det finns synnerliga skäl. (Se 21 kap. 6 §.)

Advokatetiska regler

Allmänt om advokaters skyldigheter

9. En advokat ska i sin verksamhet redbart och nitiskt utföra de uppdrag som anförtrotts honom eller henne och iaktta god advokatsed. En advokat är skyldig att förtiga vad han eller hon får kännedom om i sin yrkesutövning när god advokatsed kräver detta. (Se 8 kap. 4 § rättegångsbalken.)

Skyldighet att frånträda ett uppdrag

10. Mer preciserade regler för advokaters handlande finns i stadgarna för Sveriges advokatsamfund och i samfundets vägledande regler om god advokatsed (VRGA). Enligt stadgarna får en advokat inte frånträda ett uppdrag, om ett frånträdande skulle strida mot god advokatsed (se 37 §).

11. En advokat är skyldig att avböja ett erbjudet uppdrag om det föreligger en intressekonflikt eller en beaktansvärd risk för sådan. Typiskt sett handlar det om fall då uppdraget skulle komma i konflikt med intresset hos en annan av advokatens klienter. (Se 3.2 VRGA.)

12. Om det efter det att en advokat har antagit ett uppdrag uppdragas en sådan intressekonflikt eller risk för detta som hade medfört att advokaten varit skyldig att avböja uppdraget, är advokaten som huvudregel skyldig att frånträda uppdraget (se 3.4.1 VRGA). Enligt Advokatsamfundet är bedömningen i fråga om skyldighet att frånträda ett uppdrag principiellt densamma under uppdragets gång som när uppdraget accepteras. Eftersom det kan få vittgående konsekvenser för en klient om advokaten frånträder ett pågående uppdrag måste advokaten emellertid överväga om det men klienten skulle lida är så stort att uppdraget trots allt inte bör frånträdas. Det blir således fråga om en intresseavvägning. (Se kommentaren till 3.4.1 VRGA.)

13. En advokat är även skyldig att frånträda ett uppdrag i vissa andra situationer. Så är fallet om (1) advokaten på grund av laga förfall eller liknande omständighet blir förhindrad att fullfölja uppdraget, (2) klienten begär att advokaten ska handla brottsligt eller i strid mot god advokatsed och trots påpekande vidhåller sin begäran, (3) klienten undertrycker eller förvanskar bevis eller handlar svikligt och inte kan förmås till rättelse, eller (4) advokaten, för att inte handla i strid med lagstiftningen om åtgärder mot penningtvätt, rapporterat en klient till polisen. (Se 3.4.2 VRGA.)

Rätt att frånträda ett uppdrag

14. En advokat får inte utan klientens samtycke frånträda ett uppdrag, om inte advokaten är skyldig att frånträda uppdraget eller annars giltigt skäl kan åberopas. Giltigt skäl för att frånträda ett uppdrag kan vara att (1) klienten vid överlämnande av uppdraget medvetet undanhållit sådana omständigheter som skulle ha varit väsentliga för advokatens bedömning för antagande av uppdraget, (2) klienten i orimlig grad betungar eller besvärar advokaten och inte kan förmås till rättelse, (3) klienten lämnar advokaten instruktioner att utföra uppdraget på ett sätt som uppenbarligen är gagnslöst eller strider mot klientens intressen och trots påpekande vidhåller dessa instruktioner, (4) klienten i väsentliga avseenden handlar i strid med advokatens råd eller annars klart ger till känna att klienten förlorat förtroendet för advokaten, eller (5) klienten trots påminnelse inte betalar förskott eller ersättning som advokaten har rätt att fordra på grund av uppdraget. (Se 3.6 VRGA.)

Tystnadsplikt

15. En advokat som vill frånträda ett uppdrag är i de allra flesta fall skyldig att till klienten ange skälen till detta (se 3.7 VRGA). Till andra, exempelvis en domstol, kan advokaten ofta inte redovisa de närmare skälen för frånträdan. En advokat har tystnadsplikt avseende det som anförtrotts advokaten inom ramen för uppdraget eller som han eller hon i samband därmed fått kännedom

om. Undantag från tystnadsplikten gäller bl.a. om klienten samtyckt till att uppgifterna lämnas eller laglig skyldighet att lämna upplysning föreligger. (Se 8 kap. 4 § rättegångsbalken, 34 § Advokatsamfundets stadgar och 2.2 VRGA.)

16. Att advokaters tystnadsplikt är långtgående framgår även av 36 kap. 5 § rättegångsbalken som reglerar när en advokat är skyldig att vittna. Advokater får enligt paragrafen höras som vittnen om något som i denna deras yrkesutövning anförtrotts dem eller som de i samband därmed har erfarit, endast om det är medgivet i lag eller den till vars förmån tystnadsplikten gäller samtycker till det. Rättegångsombud, biträden och försvarare får höras som vittnen endast om parten medger det. Trots det sagda gäller vittnesskyldighet för advokater och deras biträden i mål angående brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. Försvarare är dock inte skyldiga att vittna ens i den typen av mål.

Överklagande av vissa beslut rörande offentlig försvarare

Den rättsliga regleringen

17. Genom ett slutligt beslut skiljer rätten sig från saken i målet. Ett slutligt beslut får som huvudregel överklagas. Andra beslut får överklagas endast i samband med överklagande av dom eller slutligt beslut, om inte annat är föreskrivet. (Se 17 kap. 1 §, 49 kap. 3 § och 54 kap. 3–5 §§ rättegångsbalken.)

18. Beslut får överklagas särskilt – dvs. utan samband med överklagande av dom eller slutligt beslut – bl.a. om rätten har avvisat ett ombud, ett biträde eller en försvarare eller ogillat ett yrkande om detta. Detsamma gäller om rätten har avslagit en begäran om biträde eller försvarare, avslagit en begäran om byte av biträde eller försvarare eller utsett någon annan än den parten föreslagit till ett sådant uppdrag. (Se 49 kap. 5 § 1 och 7 och 54 kap. 4 §.)

Närmare om 49 kap. 5 § 1 rättegångsbalken

19. Första punkten i 49 kap. 5 § innehöll ursprungligen endast det som nu är första ledet i bestämmelsen, dvs. beslut om avvisande av ett ombud, ett biträde eller en försvarare. Även beslut om att återkalla ett förordnande som offentlig försvarare ansågs träffas av punkten och alltså vara möjligt att överklaga särskilt (se t.ex. prop. 1984/85:178 s. 43, jfr Natanael Gärde m.fl., Nya rättegångsbalken, 1949, s. 731).

20. Enligt den äldre lydelsen av bestämmelsen var det inte möjligt att särskilt överklaga ett beslut genom vilket ett yrkande om att avvisa någon av de angivna kategorierna hade ogillats (se prop. 1984/85:178 s. 39 och 43, jfr NJA 1974 C 189 och "Framställningen om entledigande" NJA 1977 s. 137). Den nu gällande lydelsen möjliggör detta. Införandet av det andra ledet har dock inte ansetts innebära att det blivit möjligt att särskilt överklaga ett beslut om att ogilla en framställning om att entlediga en offentlig försvarare när framställningen gjorts av försvararen eller en tilltalad (se "De många försvararbytena" NJA 1995 s. 75 och "Framställningens syfte" NJA 2001 s. 306).

Tillämpning av 49 kap. 5 § 7 rättegångsbalken på vissa framställningar om entledigande

21. I rättsfallet "Framställningens syfte" hade en offentlig försvarare begärt att bli entledigad under målets handläggning i hovrätten. Sedan hovrätten hade avslagit framställningen överklagade den tilltalade beslutet. Högsta domstolen konstaterade att beslut varigenom en framställning om entledigande av en offentlig försvarare avslagits, hade ansetts inte kunna överklagas särskilt. Enligt domstolen skulle emellertid gälla att om det dessutom begärs att en ny offentlig försvarare ska utses, eller i vart fall står klart att detta är utgångspunkten, är framställningen att se som en begäran om byte av offentlig försvarare som kan överklagas särskilt med stöd av 49 kap. 5 § 7.

22. Av rättsfallet följer att en framställning om entledigande i vissa fall ska tolkas som en begäran om försvararbyte. Om så är fallet är det möjligt att överklaga beslutet särskilt. Det saknar för den bedömningen, som alltså rör beslutets karaktär, betydelse om den ursprungliga framställningen har gjorts av den offentliga försvararen eller av den tilltalade. Inte heller kan det för bedömningen av beslutets överklagbarhet ges betydelse vem som överklagar beslutet.

Klagorätt avseende beslut om att avslå en begäran om byte av offentlig försvarare

23. För att få överklaga ett beslut krävs att klagandens ställning till ett i och för sig överklagbart beslut är sådan att han eller hon kan överklaga det (klagorätt) och att han eller hon har ett rättsligt intresse att överklaga (klagointresse). Kravet på klagorätt är ofta nära förbundet med kravet på klagointresse. (Jfr ”Åklagarens bristande klagorätt” NJA 2019 s. 15 p. 11.)

24. I rättegångsbalken regleras inte vem som har rätt att överklaga ett beslut om att avslå en begäran om byte av offentlig försvarare. Att den misstänkte kan överklaga ett sådant beslut står klart. Av tidigare avgöranden kan vidare den slutsatsen dras att åklagare respektive målsägande inte har klagorätt (jfr ”Åklagaren och försvararförordnandet” NJA 1983 s. 200 och ”Målsäganden och försvararförordnandet” NJA 1994 s. 126).

25. I rättsfallet ”Åklagaren och försvararförordnandet” – som rörde åklagares klagorätt avseende ett beslut om försvararbyte – uttalade Högsta domstolen att frågan om vem som ska biträda den misstänkte i egenskap av offentlig försvarare i princip är att se som en angelägenhet mellan den misstänkte, den föreslagne eller utsedde försvararen och rätten. Uttalandet kan inte tas till intäkt för att en förordnad eller en föreslagen offentlig försvarare har rätt att klaga på ett beslut om att avslå en begäran om försvararbyte. En bedömning måste alltså göras av om det intresse en offentlig försvarare kan ha

av att överklaga ett sådant beslut är av sådan styrka att klagorätt ska anses föreligga.

26. Rätten till en offentlig försvarare är en viktig del i den misstänktes grundläggande rättsskydd. Syftet med att förordna en offentlig försvarare är att skapa en garanti för att den misstänkte inte lämnas utan möjlighet till juridisk hjälp när sådan hjälp behövs (se prop. 1983/84:23 s. 13). I regel saknas anledning att beakta en förordnad, föreslagen eller entledigad offentlig försvarares intresse av att bli förordnad eller av att fortsätta vara förordnad.

27. En offentlig försvarare saknar alltså normalt ett sådant av rättsordningen erkänt intresse i saken som medför att han eller hon ska tillerkännas klagorätt avseende beslut rörande förordnandet (jfr ”Konkursförvaltarens bristande klagorätt” NJA 1981 s. 764). I linje med detta måste utgångspunkten vara att en offentlig försvarare inte heller har klagorätt avseende ett beslut att avslå en begäran om byte av offentlig försvarare.

28. I vissa situationer kan emellertid ett beslut avseende ett försvararförordnande på ett mer direkt sätt beröra den offentliga försvararen med följd att denne har klagorätt. Ett exempel på det är om den offentliga försvararen, på initiativ av rätten, entledigas till följd av att försvararen inte utfört sitt uppdrag med tillräcklig omsorg eller på något annat sätt åsidosatt sina plikter som försvarare (jfr NJA II 1943 s. 615).

29. När det gäller frånträdande på grund av advokatetiska skäl är det, som framgått, endast i särskilt allvarliga situationer som en advokat är skyldig att frånträda sitt uppdrag (se p. 12 och 13). Om en intressekonflikt föreligger finns en sådan skyldighet endast om advokaten har bedömt att det motstående intresset är så tungt att det uppväger det men som klienten kommer att lida till följd av att uppdraget frånträds. Andra fall av frånträdandeplikt gäller exempelvis då klienten agerar brottsligt med avseende på processen eller begär att advokaten ska handla brottsligt eller i strid med god advokatsed.

30. De nu beskrivna situationerna är sådana att en advokat hamnar i ett mycket besvärligt läge om en begäran från honom eller henne om att bytas ut mot en annan offentlig försvarare avslås. Åtminstone i de fall då de advokatetiska reglerna kräver ett frånträdande måste en offentlig försvarares intresse av att överklaga ett beslut att avslå en begäran om försvararbyte anses så beaktansvärt att en klagorätt föreligger.

Underlaget för bedömningen

31. En advokat kommer många gånger inte att kunna lämna några närmare uppgifter om skälen för frånträdandet i nu aktuella fall (jfr p. 15 och 16). Det finns därför oftast inte någon anledning för rätten att efterfråga mer information om de bakomliggande skälen. När en advokat uppger att han eller hon av advokatetiska skäl är skyldig att frånträda sitt uppdrag, eller detta annars klart framgår av en begäran till domstolen, bör rätten normalt kunna utgå från att advokaten noga bedömt situationen och lägga hans eller hennes uppgifter till grund för bedömningen.

Försvararbyte när det finns advokatetiska skäl att frånträda uppdraget

32. Vid prövningen av om ett byte av offentlig försvarare ska tillåtas ska rätten bedöma om det föreligger särskilda, eller – om byte skett vid tidigare tillfälle – synnerliga skäl för ett byte (se p. 8). När en advokat uppger att advokatetiska skäl kräver att han eller hon frånträder uppdraget bör det väga mycket tungt vid bedömningen och i normalfallet utgöra skäl för ett byte.

Bedömningen i detta fall

33. Omständigheterna i målet är sådana att det står klart att syftet med SBs framställning om entledigande var att få till stånd ett försvararbyte. Hovrättens beslut har därför kunnat överklagas särskilt (se p. 22).

34. Av SBs inlagor till hovrätten och hans överklagande kan utläsas att han gör gällande att han av advokatetiska skäl är skyldig att frånträda sitt uppdrag. Hans uppgifter om detta bör godtas (se p. 31). Han har således klagorätt avseende hovrättens beslut (se p. 30).

35. Frågan om byte av offentlig försvarare bör tillåtas när advokatetiska skäl åberopas är av intresse för vägledning av rättstillämpningen. Prövningstillstånd ska därför meddelas.

36. SB åberopar att han av advokatetiska skäl är skyldig att frånträda sitt uppdrag. Den omständigheten ska väga mycket tungt vid bedömningen (se p. 32). Några starka skäl mot att bifalla hans framställning har inte framkommit. Byte av offentlig försvarare ska således tillåtas. SB ska därmed entledigas och DB förordnas som ny offentlig försvarare för CO.

I avgörandet har deltagit justitieråden Anders Eka, Malin Bonthron (referent), Johan Danelius, Jonas Malmberg och Anders Perklev
Föredragande har varit justitiesekreteraren Petter Selberg